

Szolnokdoboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején

A magyar történetírás régóta tudatában van annak, hogy Erdély mai etnikai képe nem az itt lakó népek természetes szaporodásának különböző arányaiból következő népesedési folyamat eredménye, hanem külső tényezők erőszakos beavatkozása folytán alakult ki. Abban is megegyezik tudományos közvéleményünk, hogy a magyarság számarányának katasztrófális csökkenése, középkorvégi többségi helyzetének elvesztése elsősorban a XVII. század népiirtó háborúinak rovására írandó. Történelmünk e legnagyobb kérdése mégis csak az elmúlt két évtized folyamán, a népiségtörténeti kutatások megindulásával egyidejűleg került az érdeklődés homlokterébe s még így is inkább csak mint a népesedéstörténet egyes fázisait indokoló, megvilágító szempont szerepel, anélkül hogy a pusztulás valóságos arányaira és népesedési jelentőségére vonatkozólag részletes monografikus előmunkálatok készültek volna.¹ Az ilyen monografiák hiányát elsősorban újkori népiségtörténeti forrásaink hozzáférhetetlensége, illetőleg kiaknázatlansága teszi érthetővé, a tudományos intézetek nagyarányú forráskutatási munkája azonban, melyet remélhetőleg rövidesen ezeknek a forrásoknak közzététele is követni fog, lehetővé fogja tenni a magyarországi etnikai viszonyok kialakulásának részletes kidolgozását. Az alábbiakban szerény kísérletként megpróbáljuk a hatalmas kérdésszövevénynek egy korban és területileg nem nagykiterjedésű, de talán nem csekély jelentőségű és általános

¹ A háborús pusztításoknak és a nemzetiségi viszonyok változásának kapcsolataira számos konkrét példa említésével már felhívták a figyelmet Jakó Zsigmond (*A románság megletelepülése az újkorban*, „Erdély és népei“, Budapest, 1941.) és Szabó T. Attila (*A románok újabbkori erdélyi betelepülése*. „Hitel“, 1942. 3. sz.). A pusztítások következményeivel nagy vonalakban e sorok írója foglalkozott: *Észak-erdély nemzetiségi viszonyainak kialakulása* („Hitel“, 1942. 4. sz.). Jakó Zsigmond sajtó alatt levő forráskiadványa, mely a gyalui váruradalom urbariumait és jobbhagyósszeírásait tartalmazza, lesz az első nagyobb jelentőségű népesedéstörténeti forráspublikáció.

viszonylatban is tanulságos darabját kiemelni, a vonatkozó forrásokat közzétenni és értékelni.

Az a terület, melynek XVII. századeleji sorsával foglalkozni kívánunk, a mai Szolnokdoboka megyének keleti és északi vidékeire terjed ki, pontosabban a Kísszamos és az egyesült Szamos jobbpartjának megyénkhez tartozó részére. Településföldrajzi szempontból a táj két egymástól eltérő jellegű vidékre oszlik, a Nagyszamostól délre valaha sűrűbb, ma már erősen ritkított tölgyerdőkkel fedett dombok húzódnak dél felé, lassan összeolvadva a tulajdonképeni Mezőség fátlan hepehupáival, míg a Nagyszamos — egyesült Szamos vonaltól északra bükkerdős hegyvidék terül el. A déli terület településeire már a XII. század vége óta vannak adataink, falvai a XIV. század folyamán kevés kivétellel már mind ki voltak alakulva, északon viszont a település csak a XIV. században indult meg s még a XVI. század végén is létesültek új faluk. A Kis- és a Nagyszamos által alkotott szögben, a tölgyerdős dombvidéken és a mezőségi tavak körül magyarok szálltak meg, településeik átnyúltak a Nagyszamos északi partjára is, ahol hosszú magyar falusor jött létre, keleten, a Sajó és mellékvízeinek völgyében a Beszterce felől idehúzódnó szászok alapítottak falvakat, mintegy keleti keretét alkotva a magyar települési területnek. A magyar és szász falvak közé ékelődve, rendszeren a sűrűbb erdőfoltok környékén a XIV. század elején néhány román telep is jött létre, számuk a XVI. század végéig szaporodott ugyan, sőt néhány eredetileg magyar faluba is szivárogtak be románok, de — amint később részletesen látni fogjuk — sem a szász, sem a román telepek jelenléte nem teheti kétséggé, hogy a középkor végén ez a terület túlnyomó többségében magyarlakta vidék volt. Másként áll a nemzetiségi helyzet északon. Az erdős hegyvidék a földművelő magyar és szász lakosság számára nem volt alkalmas életterület, ezért ott a XIV. század elején érkező román-pásztorok kislélekszámú, elszórt tanyái alakultak ki s a magyarság csak néhány — igaz, hogy népes — völgyi központban vetette meg a lábát.

A tárgyalt terület földrajzi adottságai határozták meg a birtokviszonyok kialakulását is. Az északi hegyvidék négy nagy uradalom közt oszlik meg, nyugaton a Szamos és a Lápos közt, továbbá a Lápos jobbparti mellékvízének, a Kápolnoknak völgyében a *kövári*, a Lápos felső folyása mentén a *láposi*, a Nagyszamostól északra pedig a *csicsói* és a *szélszármái* uradalmak terülnek el. A Nagyszamostól délre eső terület tekintélyes részét szintén egy nagy uradalom foglalja el, melynek központja előbb *Bálványosvár*, majd ennek lerombolása után Szamosújvár. Közbeékelődnek

a Mélyes és a Sajó völgyében a Becse-Gergely nemzetség kiterjedt birtokai, *Bethlen* és *Somkerék* központokkal, délen pedig, a tavak környékén a Wass-család bír a XII. század vége óta *Szentegyed* körül több falut. Amint az erdők fogynak s a táj mezőségi képet kezd nyerni, elfogynak a nagy uradalmak s a dobokamegyei kis- és középnemes családok falvai következnek. A felsorolt nagy uradalmak közül a kövári a XV. században s a XVI. elején a Drágfyaké volt, ezek kihalta után pedig több birtokos kezén át a század végére fiscalis birtok lett, csak úgy, mint az eredetileg Bánffy-tulajdonban lévő, később pedig a moldvai vajdák hűbér-birtokát képező egyesített csicsói és láposi birtoktestek. E kettőt a XVI. század közepén a lerombolt Bálványosvár helyett épült Szamosújvárhoz és tartományához csatolva, szintén a fejedelmek vették közvetlen kezelésbe, tehát a vizsgált terület nagyrésze a XVII. század küszöbén mai kifejezéssel élve kincstári birtok volt; a közbeékelődött három jelentősebb magánuradalom és délen a nemesi falvak jóval kisebb területet foglaltak el.²

Már maga az a tény, hogy a központi hatalom igyekezett saját kezébe keríteni ezeket az uradalmakat, utal ennek a területnek politikai fontosságára. Kövár és Szamosújvár várai ugyanazt a szerepet játszották északon, amelyet Görgény keleten, Fogaras és Déva délen; a honvédelem központjai voltak, biztosították a határokat s egyúttal annak uralmát, aki rendelkezett velük. Kövár birtokáért már a XVI. század közepén hosszas háborúskodás folyt János Zsigmond és a Habsburgok közt, míg sikerült azt végleg Erdélynek megszerezni, de továbbra is minden északnyugatról jövő támadás esetén kulcsértékű pont maradt. A szamosvölgyi hadiúton Erdély belseje felé az utolsó fontos állomás Szamosújvár volt, aki ezt megszerezte, szabad utat nyert a Mezőségre és a Maros völgyébe is. Martinuzzi különösen nagy gondot fordított erre az alapítására s birtoklását később is minden hadakozó fél döntőnek tekintette. Kövár és Szamosújvár védelmétől függött Erdély északi részének és közvetlenül a két gazdag városnak, Kolozsvárnak és Besztercének sorsa is.

² A település menetére és a birtokviszonyok kialakulására *Szolnok-doboka vármegye monographiája* (I—VII. Ds, 1901—1905.) kötetei nyújtanak tájékoztatást, ez a munka egyébként a népesedési viszonyokban beállt változásokra is igen értékes, sajnos azonban rendszertelen és vegyes értékű adatokat tartalmaz. A továbbiakban kellő kritikával sűrűn merítünk belőle.

I.

Mindaddig, amíg Erdély északnyugati határán béke volt, illetőleg, amíg a két fontos vár biztosította a békét, a Szamos völgyében az élet zavartalanul folyhatott. A XVI. század elején Raresş Péter moldvai vajda Beszterce ellen indított vállalkozásai csak rövid időre veszélyeztették a közbiztonságot, mindjárt komolyabbra fordult azonban a helyzet, mihelyt nyugat felől fenyegetett támadás. A Habsburg-tábornokok természetyszerűleg Északerdélyben látták igazi operációs bázisukat, mert legközelebbi utánpótlást a kassai és szatmári katonai központokból remélhettek s így Kővár és Szamosújvár megtartására minden erőfeszítést megtettek. Castaldo is Szamosújvárt és környékét szállotta meg zsoldosapataival, melyek a lakosságnak (különösen az 1556. évi ostrom idején) súlyos károkat okoztak, később pedig Szatmár és a Szilágyság volt kitéve pusztításoknak a Részekért vívott évtizedes küzdelem során, melybe török csapatok is beleavatkoztak. Belső Erdélyt és így megyénket azonban átmeneti jellegű s csak kisebb területekre szorító háborús csapásokon kívül a XVI. század folyamán olyan pusztítás nem érte, mely komolyabb népesedési eltolódásokat idézhetett volna elő.

Mihály havaselvi vajda első erdélyi szereplése (1600) idején ugyan általános panaszok merültek fel gyülevész hajdúcsapatainak garázdálkodásai ellen, de ekkor a szenvedések oroszlánrészét Erdély déli felének kellett elviselnie. Az északi részekre akkor került a sor, mikor a goroszlói esata (1601. augusztus 3.) után Mihály vajda, hogy elvakult bosszúvágyát kitölthesse, szabad prédára bocsájtotta hadainak az országot. Báthori Zsigmond tábornoka, Gyulafi László, látva, hogy urának ügye elveszett, Szamosújvárt átadta Bastának s így szabad út nyílt a Szamos völgyébe az ellenségnek. Megkezdődött az a szörnyű korszak, mikor minden emberi érzésből kivetkőzött katonák a fegyvertelen lakosság ellen viseltek irtó hadjáratot s nem elégedtek meg annak teljes anyagi kifosztásával, hanem oktalan és minden érzelmi vagy eszmei indokolást nélkülöző kegyetlenséggel, válogatott kínzások közt gyilkolták halomra védtelen és politikai szempontból teljesen ártatlan, számba sem jövő földhözragadt jobbágyok ezreit. Az egykorú forrásokra (elsősorban Szamosközy Istvánra, a kiváló humanista történészre és Somogyi Ambrusra, Belsőszolnokvármegye jegyzőjére) támaszkodó Bethlen Farkas egyenesen Szamosújvár kapitulálásával hozza kapcsolatba a végzetes események megindulását:

„Interim Ladislaus Gyulafi, videns Transsylvaniam omni auxilio esse destitutam, arcem Szamosújvár dictam Bastae dedit. Qua obtenta Basta una cum Michaele milites suos ad depopulandum Regnum expediverunt, qui quaquaversum pecora abigebant, glebae addictos homines expilabant, multaue mala ac caedes patrabant, quidquid in terris erat absconditum, id eruebant, quidquid extra in pagis erat repertum, imo et gelimas in agris, omnia diripiebant, multos incolas ad silvas et alpes se subducentes investigabant, illosque cruciabant ac trucidabant, non sexui, non aetati, non conditioni hominum parcentes, praecipue vero in campestribus locis in omnes horrendae saevientes...“³

A kortársak egyöntetűen Mihály vajdára hárítják e borzalmakért a felelősséget és tudni vélik, hogy Basta, legalábbis eleinte ellenezte a katonaság prédálásait s főleg a gyujtogatásokat és a gyilkolásokat. Tiltakozására Mihály azonban azt felelte volna, hogy „Rudolf császárnak elég országa van, nem szűkölködik Erdély nélkül, ezért ő meg akarja bosszulni az erdélyiek által rajta esett sérelmet“.⁴ Kétségtelen, hogy még a megfélemlítés szándéka sem magyarázza meg kielégítőleg e rémtetteket, hiszen a parasztság, mely elsősorban szenvedett, politikailag sem felelős nem volt a Mihály vajdán esett állítólagos sérelmekért, sem veszedelmet nem jelentett uralmára, terrorizálása tehát teljesen felesleges volt, úgy, hogy igazat kell adnunk forrásainknak s valóban a vajda bosszúszomjában kell keresnünk azt a tényezőt, mely a vihart elszabadította. Úgy látszik, hogy a zilált, népjóléti gondoskodást teljesen nélkülöző, sőt egyenesen a szegény nép teljes anyagi romlását okozó havaselvi közállapotok közül érkező Mihálynak nem is volt kellő érzéke az iránt, hogy egy az övénél sokkal polgárosultabb ország lakossága számára mit jelent katonáinak féktelenedése, mert előző évben azzal vigasztalta a fosztogatások miatt panaszkodó moldvaiakat, hogy rövidesen lehetővé teszi számukra Lengyelország felprédálását, mint ahogy az erdélyieket Moldva kiraboltságával kárpótolta a rajtuk esett dúlásokért.⁵ Az egyszer felidézett pusztulás azonban a vajda halálával sem szünt meg, hanem mind nagyobb méreteket öltött. A vezér nélkül maradt hajdúcsapatok továbbfolytatták kalandozásaikat s nem lehetett őket megfékezni. Nagy Szabó Ferenc, aki maga is szemtanúja, sőt egyízben

³ Wolfgangus Bethlen, *Historia de rebus Transsilvanicis* V. k. Cibirinii, 1789. 30—31.

⁴ Uo. 31—32.

⁵ Idézi P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. București, 1936. 188. A szerző maga is „cinikusnak“ bélyegzi Mihály válaszát.

majdnem áldozata is volt garázdálkodásuknak, azt írja róluk, hogy „a Basta szavával nem sokat gondoltak. Mert hogy 1601-ik esztendőben Mihály vajda előbocsátja vala őket benne, megízlették vala, és nehezen hagyhatják vala el az istentelenséget.“⁶ Az akkori erdélyi közvélemény tehát, mikor a legnagyobb elkeseredéssel gondolt a hajdúkra, tudatában volt annak, hogy kegyetlenkedéseiket nem lehet egyedül az ő rovásukra írni; a hosszas háborúskodás olyan állati szenvedélyeket ébreszt az emberekben, a pusztításnak olyan paroxizmusába hajthatja őket, hogy csak vezetőik vasfegyelmezése tarthatja vissza minden józan mérték elvesztésétől. Ezesetben nemcsak hogy hiányzott a fegyelmezés, hanem egyenesen biztatást, rendeletet kaptak terrorcselekmények elkövetésére s a Balkán és a feldúlt Magyarország minden zúgából összeverődött nincstelen szegénylegényekből, a társadalom kiközösítettjeiből, szerb, magyar, román, török s ki tudja még miféle népekből alkalomszerűen, a zsold és a préda reményében csoportosuló kalandorokból álló, egész életét harcban, nélkülözésekben töltő hajdúság⁷ alacsonyabb osztoneire gyújtó szikraként hatott Mihály felhívása. Anélkül, hogy a hajdúkat mentetetni akarnók, a történelmi igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy Basta vallonjai semmelviselkedtek emberségesebben,⁸ amin nem is csodálkozhatunk, ha például a harmincéves háború utáni Németország szomorú képére gondolunk; a hasonló elemekből toborzott zsoldoshadak nyomán ott is csak romok és holttestek maradtak. Mihály is, Basta is, mint a kor összes hadvezérei, állandó pénzzavarral küszködtek, a fizetet-

⁶ Nagy Szabó Ferenc *Memorialeja*. Közli Mikó Imre az Erdélyi Történelmi Adatok I. kötetében (Kolozsvár, 1855). 86.

⁷ Bethlen Farkas a hajdúkról: „Hajdones nihil aliud sunt, nisi Hungarorum, Thracum, sive Rasciorum, Valachorum, aliarumque nationum, non minus ad praedandum, quam ad belligerandum accomoda, commista, conflataque farrago: et Thraces sive Rasciani quidem Circumdanubiani patriae iam pridem natalique sole extorres et vagi, sine re, sine fide, sine laribus, crudelis ab initio, perfida, sanguinariaque gens... Huc usque de Thracibus, Hungari vero Hajdones, inquilini quidem Hungariae sunt, sed cum legitimis stipendiis careant, victum, amictum, res, opes, totamque substantiam ex praeda hinc inde agenda, comparare sibi sunt soliti; hoc genus militiae Michaelis Vajvoda in Transylvania imperante, prima vice in provinciam induxit, antea ab hoc militum genere prorsus intactam“. I. m. 95—97.

⁸ Krauss György, Segesvár jegyzője, tapasztalatok alapján írja: „Im übrigen sind die Valonen ein solches Volk, dasz wenn ein Land soll verwüstet und verderbet werden, man nur Valonen dahin schicke, so würden sie dasselbe in einem Jahr so aussauffen und ausfressen, dasz man solches zu verwüsten kein Feuer noch Schwerdt brauchen dürfte“. Georgius Krauss, *Schaessburger Chronik*. Herausgegeben von F. Mild, Schässburg, 1926. 82.

len katonák ott szereztek maguknak élelmet és pénzt, ahol tudtak; a lakosság megpróbált védekezni s előállt a belháború, mely szinte törvényszerűen egyre jobban elvadult s végül a pusztító szenvedélyek gáttalan tombolásává fajult.

Basta, ha a komoly jóindulat meg lett volna benne, segíthetett volna a dolgon. Állandó panaszkodásai, hogy nem bír a hajdúkkal és zsoldosokkal, nyugodtan szemforgatásnak minősíthetők;⁹ kitűnően bevált eszköz volt kezében a katonai rémuralom arra, hogy a csapatok kivonásának reményét csillogtatva az erdélyiek előtt, újabb és újabb pénzüsszegeket csikarjon ki belőlük.¹⁰ Seregeit nem vitte ki, viszont mikor elhagyta Erdélyt, hogy az uralmat és a zsoldosokkal való vesződést a kiküldött császári biztosoknak engedje át, Krauss György segesvári jegyző tanúsága szerint 3 tonna aranyat küldött Velencébe az Erdélyben szerzett kincseiből.¹¹ Kétségtelen azonban, hogy Mihály meggyilkoltatása után nem is üríthette ki az országot, mert röviddel rá Báthori Zsigmond visszatért s Brassóból megkezdte híveinek szervezését a fejedelemség visszaszerzésére. Erre a hírre Basta elfelejtette, hogy nemrég még Mihályt kiméletre intette s mint Somogyi Ambrus, az áldozatul esett Belsőszolnok megye akkori jegyzője írja:

„Recte contendit ad oppidum Dés, quod vallo, fossis, aliisque munimentis firmavit, expectaturus ibi hostem, si res ita postulare. Huius etiam oppidi ditiones circumeirca, quae tum frugibus et annona copiosa abundabant, depraedare, vastare et incendere permisit, nullique parcendo, pueros, puellas, mulieres, viros atque senes interficere non vetuit. Undique lamenta,

⁹ 1601. november 30-án épen Désről jelenti: „Quanto poi a gl'Haiduchi nostri non posso dominarli, si come altre volte ho scritto; et essi che conoscono il bisogno che s'ha di loro, si sanno prevalere dell'occasione con furti, rapine et inobedientia, tanto più sendo hormai sul fine della paga, non ostante ch'io gli habbi concesso di poter' condurre fuori della Transilvania quanto bestiami essi hanno voluto“. Magyar Történelmi Emlékek I. sor. 34. k. 628. Már előbb megírta, hogy a Báthori Zsigmondon vett győzelem után a hajdúkat csak úgy tudta szolgálatban visszatartani, hogy egy részüket 3–4000 zsákmányolt marhával hazabocsátotta. Uo. 616–617. Basta nem tudott banni a hajdúkkal, de nem is fordított erre komoly gondot. Boeska István műve, a hajdúk letelepítése és polgárosítása azonban azt bizonyítja, hogy ebből a szedett-vedett népségből is lehetett emberiességet kicsiholni, ha valaki kellő bölcsességgel és segítő szándékkal nyúlt kérdéseikhez.

¹⁰ Krauss i. m. 83.

¹¹ „Georgio Basta zoge aus dem Land, als wie die Katz aus dem Tauben-Hause... Der Schatz aber, den er in Siebenbürger gesammelt, belauffet sich bisz auf drey Tonnen Goldes welches er alles nach Venedig geschicket“. I. m. 82–83.

lachrymae et ululatus auditi, in tantum vero malum hoc crevit, ut mortui vivis feliciores beatioresque dicerentur.“¹²

Báthori Zsigmond közeledtére ugyan csapatainak nagyrészé-
vel még 1601 őszen kivonult telelni a Szilágyságba, de a hajdúkat
és a rácokat a Szamosvölgyben hagyta, majd mikor Beszterce is
megadta magát a visszatért fejedelemnek, 1602 február 1-én ostrom
alá fogta a gazdag szász várost, melybe a környékről a menekül-
tek ezrei is bennszorultak.¹³ A források egyaránt kiemelik, hogy
ez a tél különösen kemény volt, ami a környéken kóborló katonaság
fosztogatásainak következményeit csak súlyosbította. Szamos-
közy írja:

„Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe — ret-
tenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket,
erdőben is felkeresék őket, nagy kegyetlenséget rajtok tésznek,
sokakat tűzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy
a szemek a fejkéből kiomlott — kikben azután sokat láttunk hogy
koldultanak, kik azelőtt marhás emberek voltak és jól birták
magokat; sokakat tüzes vassal égettenek, parázsával, tüzés
hamuval hátokat, hasakat égették, szíjjat metszetenek játé-
kól soknak az hátokból — azt ők nevezték szártekerő szíjjak;
sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak
reájok — ezt ők nevelték, kacagták... Monorán volt ez dolog.
Az utcán nagy tüzet csináltak, a megfogott szegény népet:

¹² Ambrosii Simigiani *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum* (Scriptores Rerum Transsilvanicarum T. II. v. II. Cibinii, 1840. accurate Iosepho Benigni de Mildeberg) 256.

¹³ Bethlen Farkas írja: „Interim Basta quoque, ira flagrans, et praedae avidissimus, e ductis legionibus in tractu Tibiscano hybernantibus, iter suum accelerabat versus Bistricium, non ignarus, in eam urbem complures nobiles, eorumque coniuges ac liberos, cariore cum supellectili, et rebus magni pretii, securioris permansionis gratia, in metuenda belli tempestate, sese recepisse. Neque tamen protinus universo cum exercitu ad Bistricium accessit; sed catervatim e copiis suis audacissimos et rapinis adsuetos praemisit: qui tametsi in tractu urbis visi fuerint, tamen usque ad tricesimum diem Januarii, cuiusnam essent milites, a Bistriciensibus cogniti non sunt. Hi vero Bastani, latrones potius, quam bellatores, miseros incolas circumiacentium pagorum, qui e mercatura Bistriciensis domum tendebant, in itinere crudelissime interfecerunt; pagos circumcirca horrendum in modum depopulati sunt; crania vivorum aperientes, cerebra denudarunt; quosdam per pedes et humeros suspendentes, prunas illis adposuerunt; aliis umbilicos excruciantes, arboribus adligarunt, et agitarunt, usque eo, dum intestina effluerunt; infantes in cunis interemerunt; et quae non egerunt dictu visique horrenda! hoc modo volentes famam potentiae suae per provinciam spargere, et incusso metu Transsilvanos ad obsequium Bastae promptiores reddere. Accedebat his malis frigus rigidissimum, quo simul et inedia multi huius regionis inhabitatores, qui fuga salutem quaerere conabantur, misere absumti sunt“. I. m. a 64. és 65. lapok közé kötött, tévedésből számozatlanul maradt ív 11–12. lapjain.

magyart, szász, férfiat, asszonyembert a tüzre hajtották egyfelől, másfelől visszaverték reá, és így tüzzel emésztették meg őket...

E romlást szenvedék ez helyek: Kolosvár, Déés tartomány vidéki, Gyalu, Bánffi Hunyad, Kalotabeliek, Görgény, Besztercze vidéke, és nagy sok többen; de főképpen Torda... és Ida, Besztercze vidékében, a hol csak egy udvaron két száz paraszt ember és nemes ember testénél több volt, kit az hajduság levágott, semmi okot hozzájuk nem mondhatván, mikor Básta hívségében voltak...¹⁴

Egyetlen kortárs történetíró sem felejtí el megemlíteni Beszterce ostromával kapcsolatban a védtelen lakosságon elkövetett rémtetteket s a dúlás következtében előállt éhínséget és pestist.¹⁵ Egyedül Besztercén az egyik forrás szerint 10.000, a másik szerint 13.000 ember pusztult el 1601—1602 telén a járványban és az éhségben.¹⁶ Az élelmiszerek ára olyan magasra ugrott, hogy a mindenéből kifosztott nép széles rétegei képtelenek voltak mindennapi szükségleteiket beszerezni, ugyanakkor, mikor a hajdúk az Erdély-

¹⁴ Enyedi Pál (a valóságban Szamosközy István) *énekéből az erdélyi veszedelmekről*. Erdélyi Történelmi Adatok i. m. I. 186—188.

¹⁵ Krauss György írja: „Basta... kam... mit den Hayducken in so schneller Eil auf Nösen zu, dasz' er ehender gesehen, als von ihm gehört ward. Sie überfielen also das arme Volk unversehens, dasz es ihrer Grausamkeit nicht entfliehen konnte, übeten eine solche unmenschliche Tyranney an Mann und Weib, jung und alt, mit morden, rauben, sengen und brennen, dasz es nicht zu beschreiben war, verschonten auch den jungen und unmündigen nicht, sondern rieszen sie aus ihrer Mütter Armen und von ihren Brüsten weg, schlugen sie zur Erden, zerhauten und zerstachen sie jämmerlich, letztlich spieszten sie dieselben an die Zäune, neben ihnen tödteten sie auch ihre Eltern, denn sie überfielen die Leute, ehe sie ihrer gewahr wurden, weil sie im kalten Winter schwerlich entfliehen kunten. Hierauf rückten sie im grösten Grimm vor Nösen... Während der Belagerung sind bisz auf die 13.000 Menschen durch die Pest und durch den Hunger umkommen, denn es hatte sich vor der Belagerung viel des umliegenden Pöbels in die Stadt gezogen, dadurch den ein erschlöklicher Hunger, und neben dem Hunger eine grausame Pestilenz entstanden, hatten also die Feind mitten in ihren Häusern und zwischen den Mauern, wer dem Schwert entronnen war in die Stadt, den frasz der Hunger und die Pestilenz, die auszerhalb der Stadt herum schwebten, waren vor ihrem Feind nie sicher, denn die grimmige Hayducken suchten alle verborgenen Oerter auf, wurden auch durch den Rauch des Feuers, welches die armen Leute aus Furcht in die tiefste Wälder gemacht hatten, ihre erkaltete und erstarrte Glieder zu erwärmen, ihrer leicht gewahr, denn sie eileten nur dem Rauch zu, überfielen sie unversehens, und erwürgeten beide Mann und Weib auch die kleine Kinder jämmerlich, und wer das Glück hatte, dem Schwert zu entinnen, der muste durch die grimmige Kälte umkommen“. I. m. 69—71.

¹⁶ Lásd az előbbi jegyzetet, továbbá Somogyi i. m. 272. A besztercei pestisről részletesen ír Bethlen Farkas i. m. 68—69.

ből száz és ezerszámra elhajtott marhákat potom áron vesztegették el a külső magyarországi piacokon.¹⁷ 1602 tavaszán Erdély már, amint Somogyi Ambrus írja, kétségbeejtő képet nyújtott:

„Erat per id tempus Transsilvaniae facies adeo durae et miserabilis conditionis, ut multis iustas lachrymas excuteret, quum hinc Basta et eius exercitus omnia sacra pariter et profana impune diriperent, illinc vero a Turcis et Tartaris obvia quaeque crudelissime vastarentur, neque alia re toleratu levior illius crudelitas erat, quam quod a populis in servitutum abducentis manus abstinebat, caeteris in rebus facile alios hostes aequabat. Qua rapinarum feritate adeo omnium animos a Germanorum imperio abalienatos avertit ut eorum vel nomine exhorrescere nunc videantur. Quibus etiam incommodis brevi postea extrema in provinciam fames et rerum ingens inopia invecta est, quum supra quotidianas alimentorum direptiones ingens quoque maioris et minoris pecoris numerus in Ungariam, Silesiamque ac alias regiones gregatim abigeretur, flentibus agricolis et sua pecora frustra repetentibus, sicut brevi post tritici cubulus viginti quatuor et amplius florenis venderetur Bistricii, Claudiopoli vero quadraginta, et miseri homines equinis, felinis, canisque carnibus, id genusque illicitis, ominosis, impuris et praeter naturam cibariis vesci cogentur. Interea Basta... relictis quibusdam cohortibus Germanis, Valonibusque in arce Zamosujváriensi, Déésiensi et Gyaluiensi pro praesidio, in ditionem Zilágy et partes Hungariae abire ad hybernandum decrevit, abductis secum omnibus rebus bello acquisitis et fortuna favente pro praeda sibi concessis, quia iam antea praedictae ditiones Transsilvaniae eis flumina Aranyas et Marus iacentia in tantum inanitae et in nihilum redactae fuerant, combustae ac vastatae, quod earum magnitudinem nequaquam efferre et describere possim. Dissipaverat et nudaverat dominus Deus et afflixerat huius terrae faciem, aequae dissipaverat habitatorum maiorem partem, quia friguerat veritas, misericordia et timor domini Dei in hac terra, quapropter lugebat et omnes habitatores infirmati fuerant. Triplici enim malo simul et semel castigati, percussique, armis, fame pestilantiaque maxima ad emendationem vitae poenitentiamque

¹⁷ 1601. szeptember 11-én kelt pozsonyi jelentésben (Veress E., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești* VI, 455.): „Den Neuhäuslern seindt etliche Heyduggen aus Sibenburg kommen, die haben 4000 Stück allerley Viechs zur Peuth mitgebracht. Die hat man dem Christlichen Läger gen Stuelweyssenburg zum Verkauf nachtreiben lassen; wie dann ein Anzahl Viechs im Sibenburgischen Läger gewest, dergleichen bei Menschengedenk nie gesehen werden, so der entleibte Michel Weyda dem Landtvolk nehmen und ins Läger treiben lassen. Den schönsten Oehsen hat er umb etliche Duttich und aufs höchst umb 1 fl., und oft in 2–3 Oehsen umb ein Daler verkauft. In summa, er hat unschristlich mit dem Volk gehandelt... diese Provinz mit Feuer und Schwerdt hart verderbt...“.

hac occasione vocare voluit. Et quamvis in principio etiam pacificationi studerent quidam eorum, attamen arma non quiescere, quia Ujvarienses, Gyaluienses et Vechienses subitaneis incursionibus terram praedictam infestaverant, pecora abegerant, frumenta exportaverant, reliquiasque hominum, qui tempore obsidionis tam in civitatibus, quam etiam in alpibus et aliis locis quamplurimis ad illum diem salvi conservati fuerant ac ad sua loca et habitationes priores spe quadam inani lactati exiverant, omnes sustulerunt, nihilque intactum relinquerant...“¹⁸

Bár Beszterce bevétele (február 24) után, ami az önkéntes feladás feltételeinek megszegésével, a város teljes feldulatásával járt, Basta kiment Szatmárra s a fegyverszüneti tárgyalások is megindultak közte és Báthori közt, a bennmaradt hajdúk s — amint a fenti idézetből láttuk — az északerdélyi várak német és vallon őrségei tovább is zsarolták az országot. Egyik rablócsapatukat március 20-án Csáky István ugyan Egerbegynél megverte s kiszorította Erdélyből, mivel azonban a tárgyalások húzódtak, Basta újabbakat küldött be májusban, melyek egészen Torockóig dúltak, végül itt sikerült őket szétverni. Nyomban utánuk Basta is megindult hadaival Kolozsvár felé, ahol június 29-én létrejött a meg egyezés, ezt azonban az erdélyiek egy része nem volt hajlandó elfogadni s Székely Mózes vezetése alatt Tövis mellett július 2-án megütköztek Bastával, de csatát vesztek s az előkelőbbek török földre menekültek. Basta ekkor Erdély déli részébe tette át főhadiszállását s így az északi rész a legrosszabbtól egyelőre megszabadult. Kétségtelen azonban, hogy a Maros jobbpartjától északra eső vidék akkorra már úgy el volt pusztulva, hogy hadsereg nem tehelhetett ott ki. Októberben írja Basta, hogy „értjük, hogy Torda, Doboka és Zolnak vármegyében a pestis igen grassál“¹⁹ s nyilván már régebb idő óta, mert még augusztusban kénytelen volt Dés és Beszterce s környékük lakosságát a pusztulás miatt minden hadi szolgálat alól felmenteni.²⁰ December 28-án maga jelenti Prágába:

¹⁸ I. m. 270—272.

¹⁹ Magyar Történelmi Emlékek I. 37. k. 102.

²⁰ 1602. augusztus 18-án Basta Beszterce és Beszterceszék lakosai nyomorult állapotára való tekintettel, „in quam ipsi ob continuos bellorum tumultus et inauditae annonae caritatem, pestemque foedissimam incidisse“, egy évre minden hadi szolgálat alól felmenti. Továbbá ugyanő augusztus 28-án „...intelligentes incolas et inhabitatores oppidi Dees naturali morte, fameque et armis, in his disturbiorum temporibus, ut plurimum diminutos, compatientesque inopiae et aegestati, damnisque et desolationi ipsorum. quibus ipsi premi perhibentur...“ a fuvarozás kötelessége alól felmenti őket. Ugyanaznap egy évi adójukat is elengedi „megtekintvén nyomorult nyavalyás állapotjokat...“ hogy

„...sempre questo regno havuto fama di essere pieno di tutte le cose necessarie. Fu veramente tale, ma ne restano a pena i vestigi, in tal modo il ferro, il fuoco, la peste, la fame l'hanno consumato. V'è ben avanzata qualche nobiltà, ma il villano, ch'è quello che dà al vivere el fa l'entrate, è morto.“²¹

A rettenetes tél közepén kénytelen kívülről sürgetni katonáinak ellátását, mert

„was aber zur Unterhaltung der ordentlichen Besatzung und Defendirung des Landes aus diesem Lande könnte contribuiret werden, haben wir zwar allem Einkommen fleissig nachgeforschet, befinden aber das Landt durch vielfältige Kriege und Mutationes so verwistet und verödet, die Dörfer und Flecken abgebrannt, und meistes Volk und Viehe darniedergehauet, weggeführt, verdorben und gestorben, dass an dem Lande noch zur Zeit wenig angebaut werden kann; dadurch die Zehent schlecht, die Gewerbe, Handel und Wandel gar gefallen, die Strassen unsicher, die Maut, Zoll und Dreissigst gar geringe, die Bergwerk eingegangen, verödet und verwüstet, auch von Volk und Arbeitern gar verlassen. Derowegen dann sie nicht allein nichts ertragen, sondern auch Volk und Verlag zu Erhebung derselben wird herein geschicket werden müssen...“²²

A nyugalom azonban nem állhatott helyre, mert 1603 április 15-én Székely Mózes török segítséggel a Vaskapun át benyomult Erdélybe s már májusban ostrom alá fogta Bastát Szamosújváron. Hogy mi történt ezalatt a környéken, arra vonatkozólag jellemző részletet közölhetünk Nagy Szabó Ferentől:

„Székely Móses táborát Kolosvárról megindítván, méne Szamos-Ujvárhoz, hogy azt a németektől megvegye a várat; de csak meg sem büzlheté. Hanem vagy kilencz száz legény gyült vala özsze, kiknek feleségek és gyermekek ott a várban volt némelynek s kiknek ott Déés tájatt a havason, vagy oly helyt ahol esmérte maradását, és ott táplálta a rettenetes drágaságban. Azokat a legényeket Móses hivatá, hogy melléje jónének, de amazok nem menének; mivel cselédjek a német birodalmában vala, és oda nem lehetett hagyni, mert azok is háborgatták volna őket jövendőben, mind magokat s mind házok népét; azért egy éjjel őket mind leváगतá. Így lőn dolgok szegényeknek. Azok nem magyarországi hajduk voltak, hanem ott a tartománybéli szegény jobbágyból állottak, azok verték volt

az alá s fel járó hadak miatt az ő városok felette nagy nyavalyába és nyomorult állapotba jutott volna“. (Magyar Történelmi Emlékek I. 37. k. 57, 66, 67.)

²¹ Uo. 135.

²² Veress Endre, *Basta György hadvezér 1603-iki főjelentése*. Budapest, 1914. 20.

össze magokat, hogy óhassák szegények és táplálhassák a nagy veszedelem között és drágaságban magokat. Így veszté Móses el, annak a darab földnek a népét akkor.

Móses Kolosvárnál dolgát elvégezvén, kerüli szélyel az országot, és a tatár tézsen szórnyü rablást, égetést és öldöklést. A magyar is a nagy drágaságban hol mit kaphatott, aval élhetett. A tatár egykor látván, hogy immár sok rabja vagyon, tehát egy részét haza bocsátja a tatárnak öt ezer rabbal. Másod uttal esmét tiz ezer rabot küldtek haza más rendbéli tatártól.²³

Amit a hajdúk és vallonok megkezdték, befejezték a segítségül hozott tatárok. Bethlen Farkas így ír tetteikről:

„Sub exitum mensis Iunii, Tartari domandae in fidemque Mojsis redigendae provinciae speciem praetexentes, quoslibet agrestes, cuiuslibet denique conditionis et sexus homines, rapiabant, ferebant: quos postea nec ducum quidem potestas extorquere ab illis poterat; e finitimis etiam Hungariae regionibus, potissimum e districtu Szilágy et civitatis Rivulini tractibus, adeoque ex ipso viscere Transsylvaniae raptis, in captivitatem multis mortalium millibus, cum ingenti pecudum, rerumque omnium praeda per mediam Transsylvaniam, nemine resistente, in Turciam redierunt. Tria millia Tartarorum fuisse feruntur, qui captivorum Christianorum plus 12 millia secum traxerunt. In iis, praeter Hungaros, Germani, Germanaeque mulieres, atque Saxones, magno numero erant, quos passim per provinciam excursionibus inopinatis rapuerant. Sed iam antea quoque Tartari, semel atque iterum, coacta hominum, pecudumque ingenti praeda, ad suos reversi fuerant, tantaque vastitate populos affecerant, ut huius belli occasione aliquot millia capitum e Transsylvania, tot alias bellorum cladibus exhausta, finitimsque Hungariae tractibus, in diram servitutem rapta fuisse memorentur. Cuius rei causa multis in locis terra careat inhabitatoribus.“²⁴

A fentiekből is kitűnik, hogy a szenvedés nagyrésze ismét az északerdélyi megyéknek jutott ki. Május és június hónapok a Szamos völgyében végrehajtott hadmozdulatokban teltek el, míg végre június 19-én Beszterce is megadta magát Székely Mózesnek. Ez Radu Serban havaselvi vajda barcasági betörésének hírére július elején elhagyta Erdély északi részét s a támadó ellen sietett, de július 17-én, éppen a csak rabolni tudó, de harcolni nem akaró tatárok árulása miatt Brassó mellett a csatával együtt életét is elvesztette s vele esett el az erdélyi nemesség színe-java is.

Mikor Basta a brassói csata kimeneteléről tudomást szerzett, toborzott hadaival Majtényről Erdélybe sietett, hogy a lázadó országon bosszút álljon. Útjában, Déstől Szászvárosig, ahol

²³ I. m. 79.

²⁴ I. m. 324—325.

országgyűlést hívott össze, leírhatatlan nyomornak volt tanúja.
Mint Krauss György írja,

„Es war daneben ein so unsäglicher Hunger, dasz dergleichen bey Menschengedenken fast nie erhört, ja den Hierosolymitanischen zu vergleichen... Etliche haben aus Kohlwurtzel Brod gemacht und geszen, etliche aber nur die blosze Wurtzel und andre Kräuter-Wurtzeln roh und ungekocht geszen. An etlichen Orthen, als wie im Dorff Reiszdorf haben sie die Schliemen von den Fenstern freszen den groszen Hunger zu stillen, an andern Orthen haben sie Hunde, Katzen, Mäuse und das verreckte Vieh freszen, etliche haben Brenn-Nesseln in schlechtem Waszer gekocht, gesalzen und vor eine ziemlich gute Speise gehalten. Etliche haben das Bluth von den geschlachteten Thieren gekocht, Kleyen darin vermendet, welches damals eine gute Speise gewesen. Etliche die unzeitige Kälber und Ferckel, das Eingeweide aus dem Vieh, welches vor Mist und Koth truffe, am Feuer gebraten geszen. Etliche aus dem Misthaufen und Kerschel, die alte verdorrte Bein ausgesucht, am Feuer gebraten, einigen Safft daraus zu haben, um die ausgehungerte Seele zu erquicken. Dahero waren sie für Hunger so verschmachtet und ausgedorret, dasz nichts als Haut und Bein an ihnen zu sehen war, sie hatten fast die menschliche gestalt verlohren und sahen so übel ausz, das man einen Abscheu vor ihnen hatte, gingen umher wie die Todten, bisz sie endlich vor Hunger dahin stürben. Bey diesem allem aber ist es nicht blieben, sondern auch auf Menschen-Freszerey herauskommen, die Eltern haben ihre Kinder, und auch die Kinder ihre Eltern freszen. Der hingerichtete Übeltäther am Galgen und Spiesze ist wegen groszem Hunger nicht verschonet, sondern herabgeriszen und freszen worden. Im Reismärkter Stuhl ist eines Kindes Haupt, sammt dem Eingeweide in einem Hause funden worden, der Haus-Wirth wird darum gefragt, welcher antwortet, dasz er es nicht getödet, denn es sey für Hunger gestorben, und also hätte er solches sammt seinem noch bey sich habenden Kinde freszen. Ein walachisch Weib nicht weit von Hermannstadt hat ihr Kind geschlachtet und freszen, welche auch ihren Lohn dafür bekommen. Ein Weib bey Szomos-Ujvár hat für Hunger ihr eigen Fleisch am Arm angefallen und zerbiszen. Ein solch elender und erbärmlicher Zustand ist allenthalben wegen des groszen Hungers, in diesem übelgeplagten Siebenbürgen gewesen.“²⁵

Erdély minden ellenállásra képtelenül hevert a győztes Basta lábai előtt, aki most már büntetni akart. A kivégzések egymást érték, Székely Mózes párthíveinek vagyonat elkobozták, a vallok és hajdúk pedig továbbra is személyválogatás nélkül raboltak és gyilkoltak. Ilyen körülmények közt a kinevezett polgári bizto-

²⁵ I. m. 79–80.

sok, Burghaus Miklós, Krausseneck Pál, Hoffmann György és Im-Hoff Károly egész működése a birtokelkobzások és az adó-behajtás intézésére korlátozódott, a feldúlt országban senki sem volt képes rendet teremteni. Basta 1604 április 7-én végleg elhagyta Erdélyt, utódjává a rettegett hírű Capreolo Tamást hagyván. Szamosközy szerint a végső csapások sorozata csak most, mikor már ellenséggel nem lehetett számolni, következett el:

„E veszedelem mindeniknél nagyobb volt, anno 1604. A szegénység, ki megmaradott, havasba szorult az iszonyu télben. Az hajdu ott is felkereste — hóban, hidegben a ló mellett hureolta; ha lábát, kezét hideg megvette, ott hagyta vagy megölte; különböző-különb kinokat gondoltak, hogy marhát, vermet mutasson — mind addig kinozták, hogy abba holt meg; sokaknak a száját fel ajozták, cseberrel hordották a vizet belé és úgy ölték meg; a hasára állván úgy tapodták; a talpát meghasogatták, megsózták, vállokra fogták, kinozták, vesztegették, némelyeknek kezét elvágták; marhájokat egymástól ő magok ellopták s a vele való rabokra fogták — nevelték s mondták: miért nem őrizte meg? miért hagyta ellopni? sat.“²⁶

A szörnyű négy esztendő végeredményét az 1604. január havának végén összeült kolozsvári országgyűlés a következő sokatmondó szavakban összegezte: „Annyira megromlottunk, hogy szegény jobbágyink úgy elpusztultanak, hogy igen kevés helyen lakik falun egy vagy két ember; az hul pedig laknak is valami kevesen, éjjel-nappal rajtok vagyon az vitézlő rend, magok mindennapi életekkel sem szabadok“.²⁷

II.

Aki ismeri a történelmi források értékét, tisztában van azzal, hogy a kortársak különösen a számadatok terén szeretnek túlozni s általában színesebben festik az eseményeket, mint ahogy azok a valóságban megtörténtek. A fentiekben közölt idézetek, már az emberi képzelőerőt szinte felülmúló borzalmak részletezése miatt is, könnyen azt a gyanút ébreszthetik az olvasóban, hogy nagyrészüik túlfűtött fantázia szüleménye s Erdély pusztulása mégsem ért el olyan méreteket, mint amilyeneket a kortársak egyöntetűen előadnak. Sajnos, elbeszélésük ellenőrzése, illetőleg a pontos helyzetkép feltárása leküzdhetetlen akadályokba ütközik, mert egész Erdélyre kiterjedőleg olyan összesítő számadatok nem maradtak ránk, melyek az emberéletben és anyagiakban szenved-

²⁶ Enyedi Pál i. m. 190—191.

²⁷ Erdélyi Országgyűlési Emlékek V, 264.

dett károkat bemutatnák. Fennmaradt azonban Szamosújvár és Kővár uradalmainak egy-egy 1603 nyaráról datált összeírása (IV. és VI. sz. mellékletek), melyeknek segítségével legalább egy területen megkísérélhetjük a háborús évek mérlegének felállítását. Mindenekelőtt a lakosság számarányában előállt változások érdekelnek, ezeket azonban csak úgy mérhetjük fel, ha megfelelő összehasonlító anyag áll rendelkezésünkre. Az ideális természetesen az lenne, ha a súlyos esztendőket közvetlenül megelőző, a XVI. század kilencvenes éveiből szerezhetnénk tudomást az erdélyi falvak népességének számáról, erre azonban — legalábbis amíg eddig ismeretlen források nem kerülnek elő — nincsen lehetőség. Meg kell elégednünk azzal, hogy a XVI. század közepéről származó összeírásokkal hasonlítsuk össze az 1603. évi állapotokat, sőt — hangsúlyozzuk — még ezt is kivételes szerencsének kell minősítenünk, mert Erdély más vidékeire még ilyen forrásanyaggal sem rendelkezünk.

Szamosújvár, Csicsó és Lápos tartozékairól 1553-ban, Szécsárma tartozékairól 1560-ban, Kővár vidékéről pedig 1566 körül készült összeírás (I., II., III. és V. sz. mellékletek), mindegyik a jobbágylétszám feltüntetésével; számos falura vonatkozólag azonban csak elszórtan található, különböző értékű adatokra, végső esetben pedig következtetésre vagyunk szorulva. Mégis kísérletet kell tennünk a XVI. század közepén volt állapot rekonstruálására, mert különben az 1603. évi helyzetkép értékelése lehetetlen. Azt hisszük, hogy az alábbi gondolatmenet alapján megközelítően helyes eredményekhez juthatunk el.

Mindenekelőtt a felvett terület nemzetiségi viszonyai tisztázandók. Az egyes falvak lakosságának nemzetiségét többféle kritérium alapján állapíthatjuk meg. Legegyszerűbb az eset (ez azonban, sajnos, ritkán fordul elő), ha a forrás kifejezetten megmondja a falu nemzetiségét. Ilyen közvetlen bizonyíték hiányában segítségünkre vannak a fennmaradt jobbágynevek, esetleg teljes jobbágynévsorok, melyeknek gondos elemzése után következtethetünk a lakosság anyanyelvére. Ha jobbágynevek sem állanak rendelkezésünkre, meglehetősen biztonsággal tájékozódhatunk az adózási viszonyokból; közismert tény ugyanis, hogy a pásztorok és görögkeleti vallású románok nem fizettek terménytizedet.²⁸

²⁸ A kővárvidéki 1566 évi összeírásban: „Decimas et nonas nondant cum sint Walachi“ (IV. sz. melléklet). Hasonlóképpen nyilatkozik Náprágyi Demeter erdélyi püspök is 1602. évi jelentésében: „Valachi... decimas frugum non solvunt, nisi pecorum omnium generis“ (Erdélyi Országgyűlési Emlékek V, 168.).

Mivel pedig az adott korban a román jobbágyság kizárólag görögkeleti hitet követett, az a falu, mely terménytizedet ad, román lakosságú nem lehet. Itt természetesen fennmarad még az a kérdés, hogy az illető népesség magyar volt-e, vagy szász? Hasonló jelentősége van a jühötvened-adónak (quingagesima), mely viszont egyedül a románság által fizetett adónem volt, az ötvenedet adó falu tehát román nemzetiségűnek tekintendő,²⁹ néhány külön kiemelendő kivételtől eltekintve, mikor kétségtelenül rutén jobbágyokról van szó, akik „oláh jog“ szerint élvén, szintén ötvenedet fizettek. Végül megközelítő következtetésre adnak lehetőséget az egyháztörténeti adatok, amennyiben ugyanis egy falunak római katolikus, református, evangélikus vagy unitárius egyháza, iskolája van, az (ellenkező értelmű adatok híjján) valószínűséggel sorozható a magyar vagy szász telepek közé.

Kifejezetten magyar faluknak mondatnak a csicsói váruralomban Retteg, Felőr, Csicsókeresztúr, Várkudu, Baca, Csicsómihályfalva, Kismonostorszeg, Szentmargita, Alőr, Kapjon, Miháza (II. sz. melléklet). Egy 1600-ból származó jegyzék további magyar falukat sorol fel: Vice, Szépkenyerűszentmárton, Vasasszentegyed, Vasasszentiván, Búza, Feketelak, Kispulyon, Magyarborzás, Noszoly, Kétel, Szamoshesdát, Vizszilvás, ugyanakkor szász faluk: Árokajka, Kentelke, Kerlés, Szászszejtjakab.³⁰ Magyar jobbágynevek alapján magyarnak minősíthetők még: Mányik, Bőd, Sajószentandrás, Bethlenkeresztúr, Melegföldvár, Sajósárvár, Göc, Cege, Kékes, Boncnyíres, Kiszdevecser, Kozárvár, Szamoskócs, Árpástó, Virágosberek, Magyardecse, Almásmálom és „Szász“ előnevük ellenére Szászníres és Szászsombor is.³¹ A jobbágynevek alapján vegyes magyar-szász lakosságúnak

²⁹ „Quingagesima nobilium habetur pro ordinario regis proventu, exigitur tamen a solis Valachis nobilium Transilvanorum“ (1552. Lásd: Doboși Alexandru, *Datul oilor*. București, 1937. 21.).

³⁰ Genealogiai Füzetek 1910. 120–122., Báthori Zsigmond birtokadományozásait felsoroló, 1600-ban kelt jegyzék.

³¹ Mányikon 1523: Takács, Biró (Szolnokdoboka vm. monographiája V, 131). Bődön 1505: Deák, Tóth, Szőrös, 1524: Kis, 1675: Barla, Elek (uo. II, 265.), Sajószentandrás 1502: Székely, 1510: Völgyi (uo. VI, 33.), Bethlenkeresztúron 1580: Szász, Kis (uo. VI, 15.), Sajósárváron 1475: 5 Fygei, 4 Orozfay, Zenthgothardi, Was, Mayus, Thalás, Boos, Mochy, Zarka, 2 Sutor, 2 Byro, Weres, Cheplew, Deak, Zekeres, Fazakas (Orsz. Levéltár, Bethlen lt.), Göcön 1496: Markos (Szolnokdoboka vm. monographiája III, 547.), Cegéről csak 1667-ből van adatunk: Magyar, Szőke, Kurta, Fekete, Béres (uo. II, 482.), Bomenyíresen 1525: Bálint, 1568: Olajos, Boros, Móré (uo. II, 231–232.), Kiszdevecseren 1577: Mester, Ágoston (uo. III, 293.), Kozárváron XVI. sz.: Gedő, Bakai, Kádár, Marai, Mindenes, Baka, Biró, Ferencz, Szenes, Nagy, Szász, Pesch, Tatár, Damokos, Petkes,

látszik Sajómagyaros, szász lakosságúnak Bődön,³² míg „Szász“ előnevükből következtetve, egyéb adatok híjján, jórészt szász lakosságúnak kell tartanunk Magyarberéte (régen Szászberéte), Aranyosmóric (régii neve Szászmóric), Cegőtelke (régii neve Szászcegő), Szászenes, Kékesújfaló (régii neve Szászuújfaló), Szentmáté (régii neve Szászmáté) és (Szász-) Újös falukat. Terménytizedet fizető falvak 1603-ban (V. sz. melléklet) Bálványosvávalja, Apnagyfaló, Császári, Szamosújvárnémeti, Ördöngösfüzes, ezeken kívül több más faló a fentiek közül. Szamosújvár tartozékai közül 1553-ban *nem* fizetnek ötvenedet Gerla (a mai Szamosújvár helyén állott faló) s más 10 faló (Vice, Szépkenyerűszentmárton, Ördöngösfüzes, Árokálja, Kerlés, Szászszentjakab, Kentelke, Bálványosvávalja, Szászníres, Szamosújvárnémeti), melyekről már előbb láttuk, hogy különféle ismérvek alapján nem lehettek román lakosságúak, így tehát Gerla sem volt az (I. sz. melléklet). Végül egyházi szervezetükről fennmaradt tudósítások alapján egészen biztosan *nem* görögkeleti falvak voltak Bethlen, Somkerék, Nagydeveceser, Sajóúdvárhely, Mezőveresegyháza, Dellőapáti és Szék.³³ Eldöntendő lenne azonban, hogy ezek a terménytizeddel adózó, illetőleg római katolikus vagy protestáns vallású falvak magyar vagy szász lakosságúak voltak-e? Minthogy közülük Bethlen, Somkerék, Bálványosvávalja, Mezőveresegyháza, Szék és Ördöngösfüzes ma is a megye magyarságának legerősebb központjai közé tartoznak s túlnyomó magyar többségüket megőrizték, nem lehet kétséges, hogy a XVI. században is magyar lakosságúak voltak, annál is inkább, mivel szász lakoságnak semmi történeti nyoma nincs bennük. Ugyancsak erős magyarsága van ma is Apnagyfalúnak; Nagydeveceser, Császári és Dellőapáti viszont kör-

Szemes (uo. IV, 431.), Melegföldváron 1477: Bereczk, Biró, 1495: Burián, Kisburián (uo. IV, 153.), Szamoskóceson 1577: Sidó, Gergely (uo. IV, 384.), Árpáston 1566: Vajda, Jákó, Márton, 1577: Móricz, 1615: Jó, Czikó, (uo. II, 70—73.). Virágosberken szintén csak XVII. sz.-i jobbágyneveket ismerünk: 5 Éles, Tamás, Nagy, Szabó, Imre, Gyórfi, Kolozsvári, Fazakas, Veres, Oláh (Orsz. Levéltár, Kolozsmonostori urbáriumok f. 26. 1645.), Magyardécsén 1577: Nagy, Ferencz, 1585: Szenes, Lázár (Szolnokdoboka vm. monographiája II, 549.), Almásmálomon 1577: Kónya, Mátyus (uo. V, 108.), Nyíresen 1514: Geréb, Nagy, 1524: 2 Nagy, Kerekes, Nyíresi Kis, 1590: Dobos, Szalma, Nyíresi, Tóth, Nagy (uo. V, 266—267.), Szászsomborról 1663-ból ismerjük Dombi, Szikra és Gál jobbágyokat (uo. VII, 164.), Kékesen 1486: Deák, 3 Adorján, Simon, Monyorósi, Nagy, Ördög, Geréb, Oszvald, Hemel, Alpoeh (uo. IV, 271.).

³² Sajómagyaroson jobbágyok 1615-ben: Nagy, Golsok, Leuter, Schuller, Kis, Varga, Kötélverő, Fazakas, Henning, Inkler (uo. VI, 24.), Bődön szász lakosságára: uo. II, 273.

³³ A szóbanforgó falvak egyházi adatait lásd uo. VI, 411—418., III, 259., VI, 105., VI, 52—53., VI, 411., II, 183—185., VII, 91—92.

nyezetük után ítélve tarthatók magyarnak. Kérdéses csak Szamosújvárnémeti és Sajóúdvahely esete, előbbinek neve német alapításra vall, utóbbi a szász települési területhez közel fekszik, de mivel előbbinek református, utóbbinak unitárius, majd református egyháza volt,³⁴ inkább magyarnak kell tekintenünk őket. Olyan faluról, ahol magyar és román lakosság vegyesen élt volna együtt, csak kettőről tudunk, Vasasszentgotthárdról,³⁵ melyről ezt kifejezetten meg is mondják és Fellakról, mely két részre, „Magyar“ és „Oláh“ Fellakra oszlott.³⁶

Az eddig felsorolt 53 magyar, 12 szász, 1 magyar-szász vegyes és 2 magyar-román vegyes falu meglehetősen egy tömbben foglalja el a Kisszamos és a Nagyszamos megyénkhez tartozó szögét, továbbá a Nagyszamos jobbpartjának keskeny sávját közvetlenül a folyó mellett. Ettől a tömbtől távolabb is találunk azonban Szolnokdoboka területén XVI. századi szász és magyar telepeket. Szészárma régi német neve (Weizhorn) után következtetve eredetileg német lakosságú lehetett, de mivel itt, az uradalom központjában lakott a birtokos magyar Harinnai Farkas család, a lakosságnak legalábbis részleges magyarosodásával kell számolnunk. Erre mutat az is, hogy nem evangélikus, hanem református temploma volt.³⁷ A Lápos völgyében ma is két magyar falu áll, Magyarláros és Domokos. Az 1553. évi összeírás ugyan mindkettőt az „oláh“ falvak közé sorolja, de ez épolyan tévedés, mint ahogy előbb Péterházát a magyarok közé. Bizonyítja ezt az, hogy míg a magyar falvaknak mindenütt bírójuk (iudex), addig a román falvaknak vajdájuk vagy kenézük van. Így az 1553-iki összeírásban is Péterházán kenéz van, míg Magyarlároson és Domokoson bíró. Egyébként további bizonyíték is hozható fel: 1603-ban Magyarláros terménytizedet fizet (ugyanakkor Domokosról hiányzik az adat, de kétségtelenül ez is terménytizeddel adózott). Mindkettőnek a középkor óta előbb római katolikus, majd protestáns egyháza van.³⁸ Kővárvidéken mind az 1556., mind az 1603. évi urbárium (IV. és VI. sz. mellékletek) kiemeli Sárosmagyarberkesz és Hagymásláros magyarságát. A jelenlegi közigazgatási beosztás szerint ugyan mindkettő Szatmár megyéhez tartozik, de tekintettel

³⁴ Uo. VI, 52—53.

³⁵ 1632-ben vallják: „Az régi eleink idejében is ezen Szentgotthárd oláh és magyar falu volt“. Az elremánosodás azonban legfeljebb a XVI. sz. közepén mehetett végbe, mert 1507-ben jobbágynevek: Jakab, Osvát, Pásztor, Fekete, Feljáró, Gáspár (uo. VI, 346—347.).

³⁶ Uo. III, 445, magyar templomáról uo. 449.

³⁷ Uo. VI, 446.

³⁸ Uo. V, 21., III, 360.

Kővárvidék közigazgatási egységének múltjára, Szatmárhoz csatolt részeit is belekapcsoljuk tárgyalásunkba.

Ami mostmár a román települési területet illeti, az élesen oszlik két tájra. Míg a Kis- és Nagyszamos szögében a román telepek csak szórványokat alkotnak a magyar és szász falvak közt, addig a megye északi felében az említett magyar szigeteken kívül a románság alkotja úgyszólván az egyedüli nemzetiséget. Elsőnek Szamosújvár vidékét véve, ezen a területen forrásaink kifejezetten román falvaknak állítják Szentbenedeket (I. sz. melléklet), Kisszéket és Centét.³⁹ Ötvenedet fizetnek, tehát szintén román lakosságúak: Coptelke, Bátor, Erdőszombattelke, Kékesvásárhely, Fűzesmikola, Kötke és Bálványoscsaba (I. sz. melléklet). Mohaly már a XIV. század óta mint román falu ismeretes,⁴⁰ Szamosmagasmarton 1461-ben ötvenedfizető románok éltek,⁴¹ Péterházának 1553-ban kenéze van s bár konkrét adatunk nincs, de a magyar lakosságra mutató egyházi stb. adatok híjján valószínűséggel tartjuk a XVI. században román lakosságúnak Kapor, Aranyosszentmiklós és Szilágytő helységeket. Mint terménytizedtől mentes falvak szerepelnek ezek közül 1603-ban Bátor, Coptelke, Fűzesmikola, Kisszék, Mohaly, Cente, Aranyosszentmiklós és Péterháza. Omlásalja és Füge falvaknak kenézeiről van tudomásunk,⁴² míg Alsó- és Felsőegres románságára, továbbá lakosságuk egy részének Moldvából való bétépítésére kétségbevonhatatlan adataink vannak.⁴³ Ezzel szemben Alsó- és Felsőoroszfalu jobbágysága kezdetben rutén volt, amint azt a falunév is mutatja s csak később románosodott el.⁴⁴ Mindezeket összevéve a szóbanforgó vidéken 20 román és 2 rutén falu állott a XVI. században, tehát még ha Fellak és Szentgotthárd románjait ide számítjuk is, a magyar és szász lakossághoz képest elenyésző kisebbségben maradtak. 1553 és 1590 közt keletkezett Csabaújfalú új román telep.⁴⁵

Az északi hegyvidék falvait két csoportban tárgyaljuk, először a Nagyszamos jobbpartján állókat, tehát a csicsói, láposi és szészármai uradalomhoz tartozókat s külön a kővárvidékieket.

³⁹ Genealogiai Füzetek 1910. 122.

⁴⁰ Fekete Nagy—Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. Budapest, 1941. 201.

⁴¹ Z. Pâclișanu, *Un registru al quinquesimei din 1461* (Fraților A. și I. Lapedatu. București, 1936.) 599.

⁴² Omlásalján 1585-ben, Fügén 1505-ben említenek kenézt (Szolnokdoboka vm. monographiája III, 468., V, 281.).

⁴³ Uo. III, 396—399.

⁴⁴ Uo. V, 310.

⁴⁵ Uo. II, 335.

Kifejezetten román falvaknak állítja az 1553. évi összeírás (II. sz. melléklet) a következőket: Libaton, Láposdebrek, Szászmező (még a XVII. században elpusztult falu Oláhlápos mellett), Macskamező, Lápospataka, Dánpataka, Borkút, Drágosfalva, Rogoz, Alsószőcs, Rohi, ezek mind Lápos tartozékai. Fennállt már ekkor Petőrét is. A tulajdonképeni csicsóvári tartozékokból: Csicsógyörgyfalva, Négerfalva, Emberfő, Gáncs, Csicsóhagymás, Alsóilosva (ez 1405-ben még rutén falu),⁴⁶ Lábfalva, Csicsóújfalva, Felsőszőcs, Alsókosály, Felsőkosály, Szelecske, Kackó, Galgó, Kishavas, Csicsókápolna, Blenkemező, Csicsógombás, Bába, Nagyilonda, Szamossósmező, Nagyborzó, Refény (ma Szamossósmező része), Ilondapataka, Kisdoboka, Tordavilma. Ugyanakkor Désorbó mint rác, Pecsétszeg pedig nemzetiségi meghatározás nélküli falu szerepel, utóbbi esetében azonban alig foroghat fenn kétség, hogy román népességű volt. Nemzetiségi adatok híján, csupán abból következtetve, hogy római katolikus vagy protestáns egyházszervezetükről nem tudunk, valószínűleg román lakosságúnak tartjuk a szészármai uradalomnak 1560-ban (III. sz. melléklet) összeírt falvait: Középfalva, Kőfarka, Bélyegalja (ma Bethlen határrésze Jeruzsálem néven), Kiskaján, Nagykaján, Nagydebrek, Ispánmező, Dögmező.

A XVII. század elejéig a két Szamos szögében csak egy új (román) falu keletkezett: Csabaújfalva (első említése 1590), a hegyvidéken azonban egész sora jött létre új (román) telepeknek, ami bizonyítja, hogy a település folyamata jóval később indult itt meg, mint délen s ennél fogva jóval tovább is tartott. A láposi uradalomban 1553—1584 közt Boérfalva, Karulyfalva, Ünőmező, Kohópatak, Kisdebrecen, Kupsafalva, Nemesbudafalva, 1584—1602 közt Sztojka falva, Kosztafalva, Tőkés alakultak ki,⁴⁷ Csicsó tartozékai közül Horgospataka, Hollómező, Falkosány, Kishegy, Dülőfalva és Guga 1553—1590 közt települtek,⁴⁸ míg Szézsárma uradalmában 1560—1600 közt keletkeztek Diófás (régén Oláhnyíres), Kisdebrek, Jávorvölgy (régén Pontinásza), Szita, Bethlenkörtvélyes, Lonkafalva, Egreshely, Felsőilosva és Csicsómező.⁴⁹

Kövár vidékén az első 49 román falut 1405-ben említik,⁵⁰ az

⁴⁶ Uo. II, 395.

⁴⁷ Uo. II, 208., IV, 227., VII, 48., IV, 394., II, 528., IV, 534., II, 287., VI, 502., IV, 421., VII, 27.

⁴⁸ Uo. IV, 38., IV, 29., III, 431., IV, 480., III, 349., III, 555.

⁴⁹ Uo. V, 262., V, 473., VI, 466., IV, 489., V, 62., II, 533., III, 403., IV, 127., II, 434.

⁵⁰ Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I, 548.

1566 körül keletkezett urbáriumban már 65 foglaltatik. Ezek (határozottan román faluk): Nagysomkút, Somkútpataka, Jeder, Szamostölgyes, Nagynyíres, Gyökeres, Kisjeder (eltűnt), Kisfentős, Nagyfentős, Pusztafentős, Csolt (valószínűleg azonos az 1566-ban említett Váralja faluval), Bucsonfalva, Törökfalva, Hávod, Szamoslukácsi, Pribékfalva, Magosfalva, Kővárhosszúfalva, Fehérszék, Dánfalva, Kővárremete, Kovás, Kiskörtvélyes, Karuly, Szakállasfalva, Berkeszpataka, Kápolnokmonostor, Szurdukkápolnok, Rózsapatak, Révkápolnok, Lacház, Kováskápolnok, Kővárgyertyános, Kővárberence, Kővárfüred, Kecskés, Csernefalva, Csókás, Nagybozinta, Pusztahidegkút, Kolcér, Jóháza, Nagybuny, Szakadás, Sasfalva, Drágavilma, Szalmapatak, Erdőszállás, Kőváralja, Pórkerec, Kővárgara, Nagykörtvélyes, Lemény, Létka, Kocsoladfalva, Kismező, Kővársolymos, Aranymező, Gyulaszeg, Csokmány, Szamoshéviz, Kisnyíres, Révkörtvélyes, Hosszúrév, Büdöspataka (Révkörtvélyesbe olvadt). Nem szerepelnek az urbariumban, de akkor már fennálltak: Koltó, Koltókatalin, Kővárkölese, Erdőaranyos.

Itt is nagymérvű új telepítés történt a XVI. század második felében; az 1603. évi urbáriumban (VI. sz. melléklet) a következő új falvak említetnek: Nagyhegy, Kötelesmező, Nyárfás, Haragosalja (?), Haragos, Korbfalva (eltűnt), Jávoros, Tehénpataka (eltűnt), Kővárfonác, Szamosfericse (?), Jávorfalva, Darusa, Szappanpataka, Dióspatak, Pirosa, Frinkfalva, Kisbozinta.

Összegezve tehát a két terület román falvainak számát, a Nagyszamos jobbpartján elterülő hegyvidéken a XVII. század elején 74, Kővárvidéken pedig 85 román falu állott.

A nemzetiségi helyzet lerögzítése után következő feladat a lakosság lélekszámának megállapítása lenne. Előre kell bocsájtanunk, hogy forrásaink sehol sem közölnek abszolút lélekszámot, hanem rendszeren a családfők, illetőleg a jobbágyháztartások számát adják meg. Az 1553. évi szamosújvári összeírás, továbbá mindkét 1603. évi összeírás a jobbágyok, tehát a családfők számát adja, a Harinai Farkas-javak 1560. évi összeírása a házakat számlálja, az 1566. évi kővári urbárium névszerint sorolja fel a jobbágy-családfőket, míg az 1553. évi csicsóvári összeírásban az adózásra képes jobbágyokat portánként, a szegényeket családfőnként írták össze. Az 1560-i összeírás adatait igen nehéz átszámítani, mert nem tudhatjuk, hogy egy ház valóban egy háztartásnak felelt-e meg. Tekintettel azonban arra, hogy meglehetősen csekély számú faluról van szó, ha egy ház egy háztartással, azaz egy családfővel egyenértékűnek vesszük is, ez nem jelenthet

komoly hibaforrást az általános helyzetre való következtetésnél. Komolyabb kérdés a csicsóvári összeírás átszámítása. A „porta“ mint adóegység, változó számú jobbágyháztartást foglalt magába, mert nem a lélekszám, hanem a vagyoni helyzet volt az irányadó a portaszám megállapításánál.⁵¹ Talán nem tévedünk azonban, ha jelen esetben a „porta“ kifejezést másként értelmezzük. A szóbanforgó összeírásban ugyanis a „porta“, „sessio“ és „locus“ kifejezések azonos értelemben használatnak, tehát a porta itt egy jobbágyteleknek felel meg. Amint az 1566. évi kővári urbáriumból látjuk, a jobbágyok egy része egész, más része fél telket bír. Ha utánaszámolunk, kiderül, hogy 2 kővárvidéki magyar faluban 45 egésztelkes és 43 féltelkes, 22 román faluban pedig 157 egésztelkes és 156 féltelkes jobbágy lakott, ami annyit jelent, hogy körülbelül ugyanannyi egész-, mint féltelkes jobbágy volt. Elismerjük, hogy ez az arány talán véletlen eredmény, de mint-hogy más kules nem áll rendelkezésünkre, meg kell kísérelnünk alkalmazását a földrajzilag egyébként is hasonló fekvésű Csicsóvidék portáinak átszámításánál. Ha ennek az átszámításnak a próbáját megcsináljuk, feltételezésünkben még csak megerősödhetünk. Ugyanis a csicsóvidéki 13 magyar falunak, ugyanannyi egész jobbágytelket, mint féljobbágytelket számítva, 1553-ban mintegy 600 jobbágycsaládra jön ki a lélekszáma, egy falura tehát átlagban 46 jobbágycsalád esik. Viszont az abszolút számokban megadott szamosújvárvideki magyar és szász jobbágycsaládok száma 570, ami a 12 falura elosztva az előbbi átlagszámnak teljesen megfelelő falunkénti 47-es átlagszámot eredményez. A román falvaknál ugyan ez az arányszám-pár nem felel meg egymásnak ilyen pontosan (40 román faluban Csicsó vidékén az átszámítás szerint 909 jobbágycsalád él, átlagban tehát 22, míg Szamosújvár 9 román tartozékában 136 család, átlagban tehát 15), az eltérést azonban megmagyarázhatja a kiindulásul szolgáló két faluszám (40 és 9) aránytalansága is.

Az alábbiakban összesítő táblázatát adjuk az ismertetett számítási módszerekkel nyert lélekszám-adatoknak:⁵²

⁵¹ Juhász Lajos, *A porta története 1526—1548. Századok*, pótfüzet 1936. 549—551.

⁵² A táblázatban *a vízszintes vonal* azt jelenti, hogy a megadott időpontra vonatkozólag nem rendelkezünk adattal, *a kereszt* elpusztult, lakatlan falut, *az „új“ szó* pedig azt, hogy a megadott időpontban a falu még nem volt kialakulva. A porták már említett, átszámítási módszere révén néha tört számok adódtak. Ezt a kérdést úgy oldottuk meg, hogy két tört számos számot egyeztetünk, hol egyikhez, hol másikhoz csapva a fél lakós-számot. Így a végeredmény semmiben sem változik.

I. Falvak a Nagy- és Kísszamos szögében.

<i>Magyar falvak</i>	1553	1603	<i>Román falvak</i>	1553	1603
Gerla	33	+	Szentbenedek	16	—
Szamosújvárnémeti	131	10	Coptelke	18	13
Nyíres	71	25	Bátony	30	25
Bálványosvára	61	34	Erdőszombattelke	17	1
Vice	40	+	Kékesvásárhely	8	—
Szépkenyerűszent- márton	50	7	Fűzesmikola	14	5
Ördöngösfűzes	65	20	Kötke	14	3
Szentmargita	*103	16	Bálványoscsaba	8	3
Apanagyfalu	—	+	Péterháza	15	+
Mányik	—	+	Kísszék ⁵⁶	30	6
Böd	—	+	Cente ⁵⁷	12	5
Almásmálom	—	15	Mohaly	—	6
Magyardéce	—	39	Aranyosszentmiklós	—	5
Bonenyíres	—	2	Csabaújfalu	új	9
Császári	—	1			
Vasasszentegyed	—	3			
Vasasszentiván ⁵³	66	2			
Sajósárvár	—	+			
Nagydeveceser	—	8			
Kisdeveceser	—	6			
Búza ⁵⁴	54	4			
Feketelak	—	5			
Melegföldvár	—	3			
Kispulyon	—	5			
Mikeháza	*8	—			
<i>Szász falvak</i>					
Kentelke	31	7			
Szászszentjakab	26	14			
Kerlés	31	6			
Árokalja	30	3			
Sajómagyaros ⁵⁵	33	9			

Nines adatunk Magyarborzás, Göc, Noszoly, Ketel, Szamos-hesdát, Vízszilvás, Sajószentandrás, Bethlenkeresztúr, Cege, Szász-zsombor, Kékes, Mezöveresegyháza, Dellőapáti, Árpástó, Sajó-udvarhely, Szék magyar, Magyarberéte, Bödön, Aranyosmóric, Cegőtelke, Szászenes, Kékesújfalu, Szentmáté és Újös *szász*, Ka-

Csillaggal jelöltük azokat a falvakat, melyeknek lélekszámát porták után számítottuk ki.

⁵³ Vasasszentivánon 1571-ben 66 házban 200 jobbágylélek volt (Szolnokdoboka vm. monographiája VII, 73.).

⁵⁴ Búza jobbágycsaládfőinek számát meg lehet állapítani abból, hogy 1594-ben felerészében 27 jobbágy lakott (uo. II, 307.).

⁵⁵ Sajómagyaros adata 1560-ból való (III. sz. melléklet).

⁵⁶ A lélekszámadat 1600-ból való (Genealogiai Füzetek 1910, 122.).

⁵⁷ 1590-ben 12 ház jobbágy (Szolnokdoboka vm. monographiája II, 508.).

por, Szilágytő, Omlásalja, Füge, Alsó- és Felsőegres, Alsó- és Felsőoroszfalu *román* ill. *rutén*, továbbá Vasasszentgotthárd és Fellak magyar-román vegyes falvokról.

II. Falvak a Nagyszamos jobb partján.

<i>Magyar falvak</i>	1553	1603	<i>Magyar falvak</i>	1553	1603
Retteg	*168	17	Kapjon	*33	4
Felőr	*68	—	Magyarláros	*68	34
Csicsókeresztúr	*75	14	Domokos	*30	—
Várkudu	*34	—	Szészárma ⁵⁸	26	—
Baca	*43	—	Kozárvár	—	6
Csicsó Mihályfalva	*40	—	Kismonostorszeg	*30	+
Alőr	*27	3			
<i>Román falvak</i>	1553	1603	<i>Román falvak</i>	1553	1603
Csicsógyörgyfalva	*64	12	Macskamező	*9	3
Négerfalva	*48	5	Lápospataka	*7	4
Emberfő	*7	+	Dánpataka	*16	6
Gáncs	*23	5	Borkut	*25	3
Csicsóhagymás	*42	15	Drágosfalva	*46	8
Alsóilosva	*50	+	Rogoz	*43	19
Lábfalva	*18	8	Alsószöcs	*25	2
Csicsóújfalu	*26	5	Rohi	*16	—
Felsőszöcs	*29	—	Petőrét	—	4
Alsókosály	*34	16	Nemesbudafalva	új	6
Felsőkosály	*24	+	Kupsafalva	új	12
Szelecske	*34	—	Sztojkafalva	új	1
Kackó	*57	24	Kisdebrecen	új	+
Galgó	*19	+	Kohópatak	új	+
Kishavas	*5	—	Karulyfalva	új	8
Csicsókápolna	*7	—	Ünőmező	új	3
Blenkemező	*10	8	Boérfalva	új	5
Csicsógombás	+	—	Kosztafalva	új	3
Bába	*8	4	Guga	új	+
Nagyilonda	*14	—	Falkosány	új	+
Szamosossmező	*45	—	Kőrinkfalva	új	+
Refény	*8	—	Középfalva ⁵⁹	36	—
Nagyborszó	*12	—	Kőfarka	24	—
Ilondapataka	*2	3	Bélyegalja	18	—
Kisdoboka	*12	—	Kiskaján	40	—
Tordavilma	*12	+	Nagykaján	24	—
Désorbó	—	9	Nagydebrec	22	6
Láposdebrec	*11	11	Ispánmező	38	—
Libaton	*23	15	Dögmező	33	—
Szászmező	*4	—			

Nincs adatunk Szamoskócs, Virágosberek, Bethlen, Somkerék *magyar*, Pecsétszeg, Horgospataka, Hollómező, Kishegy, Dülő-

⁵⁸ Az adat 1560-ból való (III. sz. melléklet).

⁵⁹ E 8 falunál az adat 1560-ból való (III. sz. melléklet).

falva, Tőkés, Diófás, Kisdebrek, Jávorrölgy, Szita, Bethlenkörtvélyes, Lonkafalva, Egreshely, Felsőilosva és Csicsómező román falvakról.

III. Falvak Kővár vidékén.

		<i>Magyar falvak</i>		1566	1603			1566	1603
		Sárosmagyarberkesz		59	60				
		Hagymáslápos		39	38				
<i>Román falvak</i>		1566	1603	<i>Román falvak</i>		1566	1603		
Nagysomkút	39	71	Szakadás	12	12				
Somkútpataka	16	48	Sasfalv	12	22				
Jeder	16	35	Drágavilma	17	22				
Szamosölgyes	8	12	Szalmapatak	8	—				
Nagynyíres	28	30	Erdőszállás	—	13				
Gyökeres	+	3	Kőváralja	28	21				
Kisjeder	3	2	Pórkerec	21	10				
Kisfentős	12	13	Berkeszpataka	8	33				
Nagyfentős	9	12	Kővárgara	10	16				
Pusztafentős	3	+	Nagykörtvélyes	10	20				
Csolt	+	14	Lemény	16	1				
Bucsonfalva	+	31	Létka	12	3				
Törökfalv	—	41	Kocsoládfalva	4	+				
Szamoslukácsi	16	32	Kismező	18	9				
Pribékfalva	19	31	Kővársolymos	4	+				
Magosfalv	15	20	Aranymező	32	9				
Kővárhosszúfalv	17	29	Csokmány	22	3				
Fehérszék	25	32	Szamoshévíz	14	8				
Dánfalva	—	16	Kisnyíres	26	24				
Kővárremete	31	29	Révkörtvélyes	7	4				
Kovás	19	42	Hosszúrév	19	+				
Kiskörtvélyes	7	5	Büdőspataka	9	3				
Karuly	21	18	Erdőaranyos	—	5				
Szakállasfalva	16	17	Kővárkölese	—	14				
Kápolnokmonostor	11	11	Gyulaszeg	—	7				
Szurdukkápolnok	—	19	Nagyhegy	új	12				
Rózsapatak	13	18	Kővárfonác	új	21				
Révkápolnok	13	20	Kötelesmező	új	8				
Lacház	11	19	Nyárfás	új	+				
Kováskápolnok	15	23	Haragosalja	új	5				
Kővárgyertyános	3	9	Korbfalva	új	4				
Kővárberence	17	33	Jávoros	új	4				
Kővárfüred	13	44	Tehénspataka	új	2				
Csernéfalva	21	29	Szamosfericse	új	5				
Csókás	15	3	Jávorfalv	új	5				
Nagybozinta	13	5	Darusa	új	7				
Pusztahidegkút	10	7	Szappanpataka	új	5				
Kolcér	13	23	Dióspatak	új	5				
Jóháza	22	5	Pirosa	új	10				
Nagybuny	20	17	Kisborszó	új	7				

Nines adatunk Kisbozinta, Koltó, Koltókatalin, Mismogyóros, Kecskés, Haragos, Hávard, Zazár, Frinkfalva, Brébfalva román falvakra.

E három táblázat segítségével megkíséreljük a megye szóbanforgó részének lakosságát hozzávetőlegesen kiszámítani.

A Kis- és Nagyszamos szögében 10 magyar falu jobbágycsaládfőinek számát ismerjük a XVI. század derekán, illetve második felében. Szamosújvárnémeti és Szentmargita kivételével, ahol a létszám a százat meghaladja, a többi 8 falunak nagyjából azonos számadatai vannak, összesen 440 család él bennük, átlagban tehát 55. Bizonyos támpontok alapján ezt az átlagot alkalmazhatni véljük a fennmaradó 30 magyar falura is, melyeknek számadatait nem ismerjük,⁶⁰ továbbá Vasasszentgotthárd és Felalak magyar lakosságára is, melyeket, mint részben magyar lakosságú falvakat, együtt veszünk egy magyar falunak. Ezek szerint e 31 faluban, átlagban 55 családot véve, 1705 magyar jobbágycsalád jön ki, melyhez hozzászámítva Szamosújvárnémeti és Szentmargita 234 magyar családját s a 8 ismert számadatú falu 440 családját, ezen a területen 2379 családot s egy családra 5 főt számítva 11.895, azaz mintegy *12.000 magyar lakost tételezünk fel*. Szorosan csatlakozik ide a Nagyszamos jobbpartján a folyó mentén húzódó magyar falusor. 13 falunak az adatait ismerjük a két távolabb eső láposvidéki faluval (Magyarlápos és Domokos) együtt, ezek közül azonban Retteg és Mikeháza, mint a többitől nagyon elütő számú lakossággal bíró falvak, átlagszámításnak nem képezhetik alapját, tehát a fennmaradó 9 szamosjobbparti falu 376 magyar családjának átlagát, 42-öt alkalmazzuk az ismeretlen adatu 4 szomszédos magyar falura is s így ezekben 168 magyar családot nyerünk. Ehhez hozzáadva Retteg, Mikeháza és láposvidéki két falu családjait, a Nagyszamostól északra 818 családra, azaz 4090 főre, tehát körülbelül *4.000 lélekre tehetjük a magyarság számát*. Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy a falvak nagyrésztében jelentős számú színmagyar nemesség élt, továbbá Szamosújvár várának 1590-ben a jobbágyok közé be nem

⁶⁰ Egyes falvaknak ismerjük részlakosságát, azaz egy-egy rész-birtokon élő jobbágycsaládainak számát. Így Bődön 1505-ben 7 (Szolnokdoboka vm. monographiája II, 265.), Nagyveveseren 1570-ben 10 (uo. III, 303.), Feketelakon 1596-ban 20 (uo. III, 437.), Sajósárváron 1475-ben 26 (Orsz. Levéltár, Bethlen lt.), Szamoshesdátón 1600-ban 14, Vizsilváson ugyanakkor 15 (Genealogiai Füzetek 1910, 120.), Szászencsen 1601-ben 11 (Erdélyi Múzeum 1912, 244.) jobbágy élt a falu egy-egy részében, tehát nyugodtan számíthatjuk, hogy az egész faluban legalább még egy annyi, de természetesen gyakran még több lakott.

számított 92 magyar gyalog puskás darabontesaládja lakott a környező falvakban⁶¹ s Bethlen várának is volt valamelyes magyar helyőrsége, ami legalább újabb 1000 lélekkel növeli a magyarság számát. Mindezek alapján talán joggal tételezzük fel, hogy *a megye keleti felében a XVI. század derekán mintegy 17.000 magyar lélek lakott.*

Ami a megye keleti határszélén 13 faluban, egy tömbben lakó szászokat illeti, 5 ismert adatú falujukban ekkor 151, átlagban tehát 30 család élt. A szász és magyar faluk lakosságátlagának különbségét a legnagyobb valószínűség szerint a szászok csökkenő tendenciájú szaporodása okozta; tudjuk, hogy a születéskorlátozás náluk igen korán fellépett. Nem tévedünk talán, hogy ha ebből kiindulva, a fennmaradó 8 szász faluban is azonos átlagot veszünk fel s így összesen 390 családot, azaz 1950 lelket, következőleg *mintegy 2.000 szász lakost tételezünk fel.* Amennyiben egyes ismeretlen adatú falvak mégis nagyobb családfőszámmal rendelkeztek volna, ezt a hibaforrást kiegyenlíti a családonkénti 5 lélek felvétele, ami az említett gyengébb szaporodás miatt optimista számításnak mondható.

E magyar és szász faluk közt elszórva fekszik 22, illetőleg Vasasszentgotthárd és Fellak románjaival (a két falut, vegyes lakosságára való tekintettel egynek véve) 23 román falu. Közülük 11-ben 182, átlagban 16 család élt. Feltételezve (s nincs semmi okunk, hogy miért ne tételeznők fel), hogy ez az átlagszám a fennmaradó 12 falura is érvényes, további 192 román családdal kell számolnunk, összesen tehát 1870 lélekkel. Feltéve, hogy némelyik faluban mégis a románság kárára tévedtünk, kikerekítve *2000 lélek román lakost veszünk fel.*

A Nagyszamostól északra eső hegyvidéken, Csicsó, Lápos és Szészáрма tartozékaiban 45 faluban 1070 román családot írtak össze a század közepén, átlagban tehát 24-et. Ha a 3 ismeretlen adatú, de akkor már fennállt román (illetőleg Désorbó esetében rác) falut ezzel az átlagszámmal értékeljük, akkor 1242 családra, azaz 6210 lélekre jön ki a számítás. Minthogy a rövidesen beolvasdó szláv (rutén, rác) lakosság amúgy is a románság számát gyarapította, ezuttal is odaszámítjuk, mint délen is a két Oroszfalu esetében. *Igy ezen a vidéken a románság száma 6000—6200 lélekre tehető.*

Kővárvidékén épen az 1566-iki összeírás elkészülését közvetlenül megelőző időben a vár környékén néhány falu háború követ-

⁶¹ Szolnokdoboka vm. monographiája VI, 207.

keztében elpusztult s részben ennek a körülménynek írhatók rovására a felsorolt elhagyott jobbágytelkek is, ezért a falunkénti lakosságátlag rosszabb, mint a megye északkeleti hegyvidékén. Ez azonban a lélekszám kiszámításánál nem gátló körülmény, mert csaknem minden akkor létező faluról vannak adataink. 2 magyar faluban 98 család, azaz körülbelül 500 jobbágy, 58 román faluban pedig 839 család, azaz mintegy 4195 lélek lakott. Ha ide számítjuk az ismeretlen adatú, de akkor már fennállt 13 falu feltételezett lakosságát is, sem tehetjük *a kővárvidéki románságot 5.000 léleknél többre.*

A fenti számításokat összegezve, a mai Szolnokdoboka megye területének szóbanforgó, mintegy háromnegyed részén (ideszámítjuk a jelenleg Szatmármegyéhez csatolt, de akkor Kővárvidékhez tartozó nagysomkúti járást is), a XVI. század közepén körülbelül *17.500 magyar, 2.000 szász és 13.200 román élhetett.* Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebből a számsorból nem következtethetünk az egész megye lakosságának nemzetiségi megoszlására, mert a délnyugati negyedrészen, melyet itt adatok híjján nem tárgyaltunk, a mondott időben mintegy 35 magyar és 60 román falu volt⁶² és ismerve a falvaknak nemzetiségi viszonyok szerinti lélekszámkülönbségeit, a magyarságnak újabb jelentős arányszámnövekedésével kell számolnunk az egész megye átlagában.

Feltűnő körülmény, hogy az északi hegyvidéken mennyivel kevesebb ember lakik (kb. 12.200), mint a félakkora dombos és síkvidéken (beleszámítva a Nagyszamos jobbparti völgyét is: 19.000). Ez a tárgyalt korban nem egyedülálló, sőt országosan általános tünet és a földrajzi viszonyok mellett összefüggésben áll a lakosság foglalkozásával is. A földművelő és iparos magyarok és szászok természetesen nagyobb agglomerációkban élnek, mint a pásztorkodó s legfeljebb igen kezdetleges földműveléssel foglalkozó románok. 1552-ben pl. a biharmegyei adóróvók a megyében 11.881 portát találtak s ezekből 10.237 esett a dombvidéki és síksági magyar, 1.644 pedig a hegyvidéki román településterületre, bár az utóbbi az egész megye területének több mint 40%-át tette.⁶³ Hasonló az eset a Zaránd- (ma részben Arad-, részben Hunyad-) megyei világosvári uradalomban, itt 1525-ben 100 román faluban 1.388 román családfőt írtak össze, tehát átlagban még 14 család sem esik egyre.⁶⁴ 1450 és 1478 között Ugocsa megye

⁶² Makkai i. m. 7—10.

⁶³ Jakó Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt.* Budapest, 1940. 187.

⁶⁴ Országos Levéltár, Dl. 37000.

9 rutén-román „oláh“ falujában 85, ugyanakkor a szomszédos 5 magyar faluban 282 jobbágycsalád élt, tehát míg az előbbiekre még 10 család sem jutott, addig a magyar falvak átlaga 56.⁵⁶ A példákat tetszés szerint szaporíthatnók.

Bármennyire is emelkedett az állandó bevándorlás révén a románság arányszáma a magyar és szász lakosságéhoz képest, a természetes fejlődés mégis a magyarságnak kedvezett volna, mert a földművelésre alkalmas, tehát a népszaporulatot könnyebben befogadó vidék az ő ősi szállásterülete volt, míg a románlakta hegyvidék hamarosan elérte volna a telítettséget s így a bevándorlásnak is magától meg kellett volna szünnie. A történelmi események azonban gondoskodtak róla, hogy a hegyvidék román népszaporulata s az újonnan bevándorló románok a magyar települési területen is elhelyezkedhessenek, nem a magyarság és szászság között, hanem azok helyén. Dolgozatunk első részében közöltük az egykorú szemtanúk leírásait az 1601 és 1603 közt Erdélyt ért pusztításokról s ezek az egymást kiegészítő és hitelesítő források egyöntetűen nemesak a lakosság földönfutóvá tételét, elűzését, hanem egyenesen fizikai megsemmisítését mutatják be. Épen ezért, mikor az 1603. évi összeírásokat értékeljük, nem tulajdoníthatunk túlzott értéket egy olyan felfogásnak, hogy a falvak lakossága a veszedelem elől más vidékre húzódott s később jórészt visszatért, mert épen az adatok mutatják, hogy a pusztulás igen nagy területekre terjedt ki s a közbiztonság úgyszólván egész Erdély területén megszűnt. Havaselve és Moldva is épen ezekben az években volt kitéve olyan népirtó dúlásoknak, hogy aligha tételezhetjük fel az erdélyi jobbágyságról a dél és kelet felé való kivándorlást.⁶⁶ Kővárvidékét ebben az időben aránylag kevésbé sújtották a háborús viszontagságok, esetleg ide menekülhetett volna, mint legközelebb eső védettebb területre, a szolnokdobokai népesség, de az 1603. évi részletes urbáriumban erre vonatkozólag semmi utalás nem található s a lakosság száma sem duzzadt fel 1566 óta, olyan mértékben, hogy ezt a gondolatot komolyan fontolóra kellene vennünk. Meg kell maradnunk tehát amellett, hogy a szolnokdobokai népességnek az a hányada, mely a XVI. század közepi és az 1603. évi lélekszám különbségét teszi, tekintélyes részében a vérengzések, az éhínség és a pestis áldozata

⁶⁵ Szabó István, *Ugocea megye*. Budapest, 1937, 127.

⁶⁶ Baksics Péter gallipoli püspök 1640-ben hallotta Havaselvén, hogy Mihály vajda idejében még 14.000 falu volt az országban, de a háborúk miatt számuk leolvadt közel 2000-re (Szamota István, *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten*. Budapest, 1891. 278.).

lett, vagy a tatárok hurcolták rabszolgaságba, ami az erdélyi népesedési viszonyok szempontjából teljesen egyértékű a halállal.

Ha az 1603. évi lélekszámadatokat vizsgáljuk, első látásra szembetűnik, hogy a pusztulás méretei vidékenként erősen különböznek. Így például a Kis- és Nagyszamos szögében van egy a környezetből élesen kiváló falucsoport (Nyíres, Bálványosvár-alja, Ördöngösfüzes, Almásmálom, Magyardécese 133 családdal és két román falu: Bátorony és Coptelke 38 családdal), mely a nagyobb lélekszámátlagból következően, aránylag kevesebbet szenvedett. Ha azonban megvizsgáljuk a velük közvetlenül határos környező falvakat, látjuk, hogy köröskörül mindenütt lényegesen nagyobb a pusztulás. Szentmargitán 16 jobbágy maradt, Apanagyfalun, Bódön, Vicén egy sem, Szépkenyerűszentmártonban 7, Erdőszombattelkén 1, Kötkén, Bálványoscsabán 3—3, Fűzesmikolán 5, Gerlán egy sem, Szamosújvárnémetin 10, Péterházán egy sem. Ebből nyilván az következik, hogy az előbb említett hét falu védettebben feküdt s ha a térképre nézünk, valóban láthatjuk, hogy egytől-egyig magasabb dombok közt, sűrű bükkerdőfoltok szomszédságában, a többiekhez képest hozzáférhetetlenebb helyen találhatók. A várak (Szamosújvár, Bethlen, Beszterce) ostromára felvonuló seregek nyilván a Szamos völgyében, vagy a mezőségi tavak s a Mélyes és a Sajó mentén vezető utakat használták, ezért nagyobb ezeken a területeken a pusztulás.

A lélekszám-adatok átszámításánál ezúttal nem találtuk helyesnek a szokásos családonkénti 5-ös átlagot venni, mert a hajdúk, az éhség és a pestis annyira megtizedelték a lakosságot, hogy aligha volt család, amelyiknek egy vagy más tagja áldozatul ne esett volna. Ezért egy családra csak 4 lelket számítunk, abban a tudatban, hogy talán még ez a szám is túlzott. Így a Bálványosvár-alja-környéki 5 magyar falu lakosságát 532, a két román faluét 192 főre tehetjük. A további, ezektől délre és keletre fekvő 20 magyar falu annyira el volt néptelenedve, hogy mindössze 72 család (átlagban tehát még 4 sem) jutott egyre. Úgy látszik, valamivel jobb helyen feküdtek a szász falvak, mert közülük ötben 39 család, átlagban tehát 8 élt. Minthogy azonban nem áll módunkban a magyar és szász falvak lélekszámkülönbségének okait biztonsággal megállapítani, nem merjük a hiányzó adatú falvaknál nemzetiségi megkülönböztetés szerint a kétféle kulcsot alkalmazni, így tehát a közös átlagot (4) vesszük, azaz azoknál a falvaknál, melyeknek nem áll rendelkezésünkre számadata, mind a magyar, mind a szász lakosságuaknál, átlag 4 megmaradt

jobbágycsaládot tételezünk fel.⁶⁷ Ezek szerint 37 magyar faluban 140, 13 szász faluban 61 család maradt. Az amúgy sem nagy lélekszámú román falvak természetszerűleg kevesebbet vesztek, mindenesetre azonban többet, mint a kivételes helyzetben lévő Bátor és Coptelke. A további 10 faluban 43 család élt, átlagban tehát 4, ezt a számot alkalmazva az ismeretlen adatú 11 román falura is, az összes román családok számát 135-re tesszük.

A Nagyszamos északi partja, bár hadiútba esett, láthatólag mégis kevésbé pusztult el, a lakosság a közeli hegyekben ideiglenes menedéket találhatott. 6 magyar faluban itt 78, átlagban 13 család élt, 17 magyar faluban tehát mintegy 221. Ugyanígy a 40 ismert adatú román falu 233 családjából következtetve (átlag 6), 73 akkor létező falura 431 családot számíthatunk. Az így nyert számokat összeadva, a megye keleti felében 1603 őszén kb. *1976 magyar, 244 szász és 2364 román él*, ami kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a hegyvidék, minden háborús veszély esetén nagyobb védelmet nyújt lakosságának, mint a síkság.

A háborús évek kétségtelenül Kővár vidékét is megpróbálták; a táblázatból látható, hogy különösen a szurduki Szamoskanyarban pusztultak el erősen a faluk, tehát azon a vidéken, mely közvetlenül csatlakozik Csicsó és Lápos ugyancsak feldult tartományához. A helyzet itt mégis hasonlíthatatlanul jobb, mint a megye keleti felében, még akkor is, ha a 82 faluban lakó 1330 családot nem egyenként 5, hanem (tekintettel a részben elpusztult falvakra) szintén 4 lélekkel számítjuk át. Így a két magyar falu lélekszámát 392-re, míg a 80 román faluét 4828-ra tesszük. Az 1566-iki 5.000 lakoshoz képest, az ismeretlen adatú 11 falut a 16-os átlagszámmal számítva át, még mérsékelt népszaporulattal is számolhatunk (mintegy 5.500 román lélek), bár a természetes fejlődés megakadására utal az elégett és elhagyott, tehát lakatlan telkek igen nagy száma (1.148).

A megye keleti felében nemcsak a lakosság abszolút lélekszámában beállt óriási csökkenést kell számításba vennünk, hanem a természetes szaporulat kiesését is, melyet sajnos nem áll módunkban értékelni. A számok — bármilyen hozzávetőlegesek is — világosan beszélnek: *a magyarság lélekszámának 85%-át, a szászság 88%-át, a románság 45%-át veszttette el s míg a ma-*

⁶⁷ Az 1603-iki jegyzékben nem szereplő falvak közül kettőről biztosan tudjuk, hogy ezekben az években teljesen elpusztultak. Vasasszentgotthárdra még 1632-ben is telepítenek románokat az elnéptelenedés pótlására (Szolmokdoboka vm. monographiája VI, 347.), míg Szászenes még 1615-ben is pusztán állt (uo. III, 393.).

gyarság eddig a szóbanforgó területeken abszolút többséget alkotott, most erősen kisebbségbe került, mert számát még a nemesiség és más nem-jobbágy-rendű népelemek hozzászámításával sem lehet 1603-ban 2.500-nál többre tenni, míg a románság ugyanakkor, épen települési területének aránylagos megkíméltetése révén mintegy 7.200 fő^t számlálhatott. Érzékeny volt a százszok vesztesége is, körülbelül 250 fővel úgyszólván számba nem jövő népelemmé váltak.

Nem tartozik dolgozatunk keretébe a pusztulás népesedési következményeinek tárgyalása, mindössze csak utalunk itt arra, hogy a nyertes fél a románság volt, mely Kővár vidékéről aránylag érintetlen tömegeket szállíthatott a megye déli részének újjátelepítéséhez. A XVII. századeleji összeírásokban a megye falvaiban egyre gyakrabban tűnnek fel a Chioran (Kővári) és Moldovan (Moldvai) nevek, jelezve, hogy honnan származott az új lakosság, mely a kiveszett magyarság helyét elfoglalta.⁶⁸

⁶⁸ Országos Levéltár, Kolozsmonostori urbariumok, fasc. 26. 1644—45.